

Posebni otisak iz Zbornika
„NAŠA DOMOVINA“

FILOZOFIJA U HRVATSKOJ

Napisao prof. dr. KRUNO KRSTIĆ

Mišljenja o životu i svijetu, koja su sadržana u hrvatskim pučkim umotvorinama (poslovice, pjesme, pripoviedkama i t. d.) i koja proizlaze iz vjerovanja, životnih navika i običaja puka, nisu nikada dosad u našoj filozofijskoj književnosti sustavno i u cjelini izražena ni prikazana. Isto tako nije cjelovito s filozofijske i psihologijske strane izražena jezična građa hrvatskih narodnih govora (posebno govora, koji je uzet kao temelj književnom jeziku — štokavštine), koja građa i po semantičkim odnosima rječničkoga blaga i po ustrojnim zakonitostima rečenice nesumnjivo u sebi krije osebuje crte hrvatskoga duhovnoga bića, odnosno prirodne pretpostavke hrvatske narodne filozofije. Dosad objelodanjeni radovi, kojima je namjera prikazati odraze i utjelovljenja narodnoga duha u jeziku, pučkim umotvorinama, običajima i t. d., ponajviše polaze s jezikoslovnog, etnološkog ili književno-estetskog stajališta (Weber, Kurelac, Stojanović, Jurković, Korajac, Marković, A. Radić, Nodilo, Banović i dr.). Markovićeve razprave »Etički sadržaj naših narodnih poslovice« (Rad 96.) obuhvaća ograničen dio narodnih umotvorina (poslovice prema trima zbirkama) promatra ih pod užim aspektom (etičkim) uglavnom nastoji pronaći suglasnost pučkih poslovice s glavnim etičkim nazorima evropske filozofije, navlastito s Herbartovim praktičnim idejama. Pomanjkanje izrazito filozofijskih radova o temeljnim nastojanjima i oblikovnim težnjama narodnog duha, kako se odrazuju u objektivnim tvorbama pučke kulture, treba žaliti to više, što mnoge zbirke, a osobito Akademijin »Zbornik za život i običaje«, koji izlazi od god. 1896. i »Rječnik hrvatskoga jezika« koji izlazi od god. 1880., daju obilnu građu za takve radove.

Počeci znanstvenoga uobće pa tako i znanstveno-filozofijskoga zanimanja kod Hrvata nisu samonikli. Razlozi su tome dielom u samom narodnom značaju, a dielom u poviestnoj sudbini Hrvatske. Zauzevši razmjerno kasno (u VI. i VII. stoljeću) svoje sadanje obitavalište, Hrvati dolaze kao priprost etnički elemenat (s pretežno poljodjelskim navikama, a vođen od ratničko-osvajalačkih skupina slabo poznata podrijetla) u dodir sa starosjedilačkim kulturama Zapada i Iztoka. Premda su ratničko-osvajalačke skupine prilično brzo uzpostavile državno-vojničku organizaciju, pradedovska priljubljenost zemlji, živa u najširim slojevima naroda, očituje se u pomanjkanju želje za izgrađivanjem gradova, dosljedno i u pomanjkanju potrebe za razvijanjem kulture gradskoga tipa. U koliko se preuzimaju već postojeće gradske naseobine, u njima dolazi (osobito na obali) do osebnog sljubljanja sa starosjedilačkim življem. Naporni proces toga sljubljanja traje stoljećima, te se živo odrazuje i u sudbini hrvatskoga državnoga života i u prvoo hrvatskoj pismenosti.

Ali uz spomenutu crtu narodnoga značaja zacielo je težka politička sudbina naroda glavni razlog, zašto se znanstveni oblici kulturnoga života razvijaju prilično kasno i nesamostalno. Otimanje za obalu Venecije s jedne, a Bizanta s druge strane, nadiranja Mađara prema moru, provale tatarske i turske, neprestano trganje, komadanje i svojatanje hrvatskih pokrajina čine Hrvatsku vjekovnim političkim, vjerskim i kulturnim bojištem. Razdoblja mira, u kojima je moguće sredeno i samosvojno kulturno stvaranje, zapravo su samo iznimke u životu Hrvatske.

U doba, kada Hrvati dolaze u dodir s kulturnim i civilizacijskim oblicima života svojih susjeda, evropski je zapad u duhovnom pogledu ujedinen kršćanskom misli i rimskom crkvenom organizacijom. Sva kulturna djelatnost prožeta je do u srž religijskim načelima i odvija se gotovo izključivo u krugu crkvenih ustanova. Racionalizirana nauka o objavi, teologija, ne smatra se samo vrhovnim i najvrednijim umnim zanimanjem, nego je ona ujedno i stjecište gotovo svih misačnih nastojanja. U stvari je ta ologija dobrim dielom neposredan nastavak filozofijskih nastojanja antike (osobito peripatetičkih, platonskih i novoplatonskih), svračenih u kršćanske vjerske zasade i norme kao najvredniji sadržaj i zadatak duhovnoga života. Zadničtvo teologije i filozofije takvo je, da se zapravo o dvama različitim područjima teško može govoriti; »lumen naturale« i »lumen supernaturale«, razum i objava, složno i sukladno obasjaju jedan jedinstveni duhovni svijet. Jedinstvu toga svijeta mnogo pridonosi i upotreba jedinstvenoga (latinskoga) jezika u službi Božjoj, u astavi i u svim područjima pismenosti.

Evropski zapad, kojemu se Hrvatska brzo i klonila prihvativši uz kršćansku vjeru zapadno (katoličko) crkveno poglavarstvo, neumoljivo nameće svoju obću kulturnu orijentaciju Hrvatima. Kao i u ostalim krajevima Evrope, tako su i u Hrvatskoj crkveni staleži, osobito redovi, gotovo jedini predstavnici obrazovanosti i prosviećena rada. Samostani različitih redova sa svojim školama, razsijani po hrvatskim krajevima (benediktinski, augustinianski, franjevački, dominikanski, pavlinski i kasnije isusovački), zacielo su prva ognjišta, a stoljećima i jedina utočišta svakog znanstvenog pa tako i filozofijskog zanimanja kod Hrvata.

Kako crkvena organizacija spaja kroz čitav srednji viek sve zapadnoevropske narode u jednu jedinu duhovnu zajednicu, koje ne kidaju ni državne ni narodne granice, ne može se u srednjem vieku zapravo ni govoriti o filozofiji pojedinih naroda. Ista pitanja, rješavana prbližno istim metodama i razpravljana na latinskom jeziku, tvore jedno jedinstveno carstvo crkvene filozo-

fije. O sudjelovanju pojedinaca Hrvata kao stvalalaca u zajedničkom teologijsko-filozofijskom radu evropskoga Zapada nemamo podataka sve do 15. stoljeća, premda je vrlo vjerojatno, da su tokom srednjega vieka pod polat njenim imenima i Hrvatima, osobito pripadnici crkvenih staleža, pridonosili plodove svoga umovanja duhovnoj riznici: zapadnoevropske kršćanske zajednice.

Na prielazu u novi viek, u drugoj polovici 15. stoljeća, javljaju se prve viesti o Hrvatima iztaknutim radnicima na polju teologije i filozofije. To je doba humanizma, i jedan dio prvih filozofa Hrvata pokazuje u svom radu izričite značajke humanističkoga nastrojenja: nemirnu i smjelu težnju, da se u novim prilikama uzkrsnuli i poviestnim pritiskom preobraženi duh klasične starine saživi s ustaljenom čudorednim načelima kršćanstva i nepovredivim zasadama crkvene nauke. Drugi dio Hrvata mislilaca priključio se konzervativnoj struji skolastike. Skolastika je u to vrijeme već preživjela svoje zlatno doba i razvija se u dva uzporedna pravca, podieljena drevnim oprekama franjevačke i dominikanske škole — skotizma i tomizma. Prvi filozofijski rad Hrvata i jedne i druge skupine odvija se ponajviše u uzkoj vezi s filozofijskim životom Italije, te mnogi Hrvati pišu nekoja svoja djela talijanskim jezikom. Taj je priklon tuđinskoj kulturnoj sferi prilično razumljiv: premda su Hrvati u doba humanizma iznieli nekoliko izvornih i značajnih filozofijskih pokušaja, političke prilike u domovini nisu n.kako takve, da bi se na samom hrvatskom tlu mogla održati kakva znatnija filozofijska predaja i stvoriti filozofska škola. Jedini dio Hrvatske, na kojemu je filozofijski rad mogao uhvatiti čvršći korien, jest slobodna državnica Dubrovnik; najveći dio Hrvata znanstvenih radnika i mislilaca ili je rodom iz Dubrovnika ili se sklanja u Dubrovnik, da bi se mogao u miru predati znanstvenom radu.

Po čitavom svijetu, a osobito u humanističkim krugovima Italije, stekao je slavno ime franjevac Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis, † 1520.), rodoin iz Srebrenice u Bosni, odgojitelj na kneževskim dvorovima Urbna i Firence, prijatelj Lorenza Magnifica, član platonске akademije Gemista Plethona, profesor filozofije na sveučilištu u Pisi, nazaretski nadbiskup i najbolji poznavalac iztočnih jezika u Evropi svoga vremena. Dragišić se posebno bavio pitanjima logike (Logica nova secundum mentem Scoti et b. Tomae Aquinatis, aliorumque, 1480., Volumen de dialectica nova, 1489., Art s dialecticae praecepta vetera ac nova, 1520.). Poput mnogih iztaknutih filozofa svoga vremena i Dragišić je komentirao 4 knjige sentencija Petra Lombarda, a svoju razpravu o naravi anđela napisao je u zanimljivom obliku razgovora s dubrovačkim plemićima. Razpravljajući o filozofijskim i teologijskim pitanjima Dragišić nastoji izmiriti i s novim vlastitim kritičkim pogledima uskladiti suprotna stajališta skotističke i tomističke škole. Za vrijeme svoga boravka u Dubrovniku (1497.—1500.) mnogo je

pridonio podizanju filozofijskoga interesa u gradu, koji je već tada bio najznačajnije žarište čitavoga hrvatskoga kulturnoga života.

Suvremenik je Dragišićev franjevac Benko Benković rodom iz Zadra († 1525.), glasovit profesor filozofije na Sorboni u Parizu, oštar protivnik tomizma, nazvan »monarcha scientiarum«. Među mnogobrojnim djelima, koja je napisao, iztiču se tumači Duns Scotovih komentara Aristotelovim logičkim djelima. Dominikanac Dubrovčanin Grgur (Natalius) Budisavljić († 1550.) svestran je učenjak, teolog, liečnik, govornik i astronom. Odrješit je tomist i aristotelovac te komentira velik broj Aristotelovih djela i polemizira s novoplatonovcem Korneljem Agripom von Nettesheim (Commentarii philosophici itemque astrologici contra haereticos). Drugi Dominikanac Dubrovčanin Augustin (Stjepan) Nalješković († 1527.), nastavnik u Bologni i Mletima, a zatim biskup makarsko-trebinjski, koji se osobito iztakao kao branitelj papinskog ugleda i vlasti protiv pobunjenih kardinala, komentirao je prvu knjigu sentencija P. Lombarda i prvi dio Summae theologiae sv. Tome Akvinskoga (1509.). Komentar Lombardovih sentencijama izdao je (1549.) i Klement Ranjina († 1559.), dominikanac.

U 16. stoljeću iztiču se u filozofiji još tri Dubrovčanina, članovi obitelji Gučetića, iz koje je potekao čitav niz slavnihi učenjaka. Dominikanac Ambrozije Gučetić, nastavnik filozofije u Dubrovniku i u raznim gradovima Italije, napisao je među ostalim traktat o logici Petra Hispana te značajnu knjigu opazaka o Vivesovu komentaru Augustinovu djelu »De civitate Dei«. Petar Gučetić († 1564.), također dominikanac, proslavio se kao profesor na pariškoj Sorboni i sveučilištu u Louvainu te je učenom svijetu bio poznat pod nadimkom »doctor illyricus«. Treći, Nikša Gučetić (1549. do 1610.), znamenit u političkom životu rodnoga grada, kojega nije nikada ostavio, samouk počasni doktor filozofije i teologije, napisao je čitav niz filozofijskih djela (Commentaria in sermonem Averrois de substantia orbis, 1580., De immortalitate intellectus possibilis, 1580. i t. d.). Komentirao je četvrtu knjigu Aristotelova djela »O duši« i prvu knjigu Aristotelove retorike, a Cveti je Zuzorićevoj posvetio razpravu: »Dialogo dell'amore« (1581.) i »Dialogo della bellezza« (1581.). Vrlo su vrijedne i njegove političko-sociološke razprave (Lo stato delle repubbliche, 1581., Avvertimenti per colorache governano gli stati) te pedagoško djelo »Governo della famiglia« (1589.). U nekim svojim djelima naginje N. Gučetić averoističkoj nauci, osobito u pitanju o bezsmrtnosti duše.

Uz N. Gučetića estetskim se pitanjima bavio i njegov suvremenik, prijatelj mnogih znamenitih Hrvata i Talijana svoga vremena, Monaldi. U njegovu djelu »Irene«, koje je, kao i Gučetićevi dialozi, posvećeno Cvleti Zuzorićevoj, razpravljaju se u 10 razgovora pitanja o ljepoti, pjesništvu i umjetnosti. Izdanju od g. 1599. dodana je i jedna Monaldijeva metafizička razprava.

Iz Dubrovnika je rodom i plodan filozofjski pisac nepoznata prezimena, Juraj (Georgius Raguseus † 1622.), nastavnik filozofije u Padovi, nazvan »philosophus orator«. On zastupa čisti peripatetički smjer u svojim komentarima djelima Aristotela, Rajmunda Lulla i P. Lombarda, te se polemički ogledao s Cesarom Cremonom, glavnim predstavnikom padovanske škole, koja je naginjala averoizmu. Znamenit matematičar, pisac djela »Cogitazioni matemateche«, Antun Medo (Antonius Medus Callosius, rođen oko 1530.) napisao je također više razprava filozofjskoga sadržaja, među ostalim komentare 12. i 7. knjizi Aristotelove Metafizike (1598. i 1599.) te primjetbe Porfirijevoj knjizi o kategorijama (1600.). Medo je u svoje vrijeme jedan od glavnih predstavnika obnovljenog peripatetizma, smjera, koji nastoji izaći iz čistu Aristotelovu nauku oslobodivši je od skolastičkih eklektičkih primjesa.

Svojim životom i radom pripada 16. stoljeću i nemirnom svijetu humanizma osebujan mislilac Crešanić Franjo Petriš (Franciscus Patricius, 1529.—1597.), nastavnik akademije u Ferrari i Rimu. Uz Telezija, Bruna i Campanellu Petriš je glavni predstavnik prirodne filozofije u Italiji. Nepomirljiv protivnik peripatetskoga smjera u skolastici, on nastoji obračunati njegovim uzorom i učiteljem Aristotelom u djelima »Discussiones peripateticae« (1571.) i »Aristoteles exotericus« nastojeći dokazati, da se Aristotelova nauka ne može složiti s kršćanskom. Napadajući Aristotela on u isti mah brani Platona navodeći 43 točke, u kojima se Platonove misli podudara s kršćanskim naučavanjem, i predlaže, da se Platonova nauka službeno uvede u crkvene škole. U djelu »Nova de universis philosophia« (1581.) Petriš pokušava svestrano izložiti vlastite filozofijske misli te razvija osobit sustav kršćanskoga emanacionizma novoplatonskoga kova, koji je po temeljnom raspoloženju srodan stavu B. Telezja, Petriševa suvremenika (1509.—1588.). U području prirodnih znanosti Petriš je jedan od najjačih zagovornika nove opažajno-empiričke metode, te u raznim djelima i sam iznosi mnogobrojna vlastita opažanja u prirodnim pojavama (naslutio je na pr. činjenicu dvospolnosti kod biljaka). U djelu »Della historia dieci dialoghi« (1560.) razpravlja o metodici pisanja poviesti, dok u obširnoj razpravi u dva diela »Della poetica« svestrano razlaže nauku o pjesništvu i različita mišljenja u njoj, kritizirajući posebno načela Aristotelove »Poetike«. Spomenemo li, da je Petriš pisao s mnogo znanja i razumijevanja i o ratnoj vještini (La milizia romana, 1587.) i o geometriji (Nuova geometria, 1587.) i o retorici (Dialoghi sulla retorica), vidimo, da je on izrazit »uomo universale«, najčistiji predstavnik humanističkog duha među Hrvatima.

I ako se nije izričito bavio školskom filozofijom, važan je za poviest filozofjske misli u Hrvatskoj za vrijeme humanizma pjesnik i povjestničar Marko Marulić (1450.—1524.). Njegova po svemu tadašnjem svijetu razširena djela »De institutione bene vivendi« (1506.) i

»Evangelistarium« odavaju izvrstna poznavaoa ljudske duše i analitička duhovnih snaga u životu suvremene Evrope. Mnoga se filozofjska misao zaodjenuta u pjesničko ruho može naći i kod ostalih hrvatskih pisaca-književnika u doba prvih dvaju vjekova hrvatske knjige (Lucića, Hektorovića, Zoranića i t. d., a osobito Vetranića i Gundulića).

Sedamnaesto stoljeće, oskudnije značajnim djelima umjetne književnosti, i filozofjskim je stvaralačkim nastojanjima siromašnije nego prošlo. To je doba, kada se humanističko vrenje nakon snažnog zahvata protureformacije staložilo. Osnivaju se mnoge crkvene škole, u kojima se predaje filozofija (isusovačka akademija u Zagrebu 1607., ljubljanska franjevačka filozofija 1621., dominikanski lirski zavod u Sant' Angelu 1621., hrvatski bečki kolegij 1624., pavlinska filozofija, potonja akademija u Lepoglavi 1656. i t. d.), ali strogo čuvanje ortodoksnosti čvrsto steže filozofjski rad u okviru »philosophiae perennis« ne dopuštajući jači zamah slobodnom stvaralačtvu. Najveći dio filozofjskih radova, ponajviše djela nastavnika na različitim školama, ostaje u rukopisu te leži još i danas neproučen u pismohranama različitih, osobito samostanskih knjižnica. Među Dubrovčanima 17. stoljeća iziće se svestran učenjak Stjepan Gradić (1613.—1683.), savjetnik pape Aleksandra VII. i nadstojnik vatikanske knjižnice. Uz mnoga djela, koja je objelodanio iz područja matematike i fizike, Gradić je u peripatetskom duhu izložio i filozofiju (Peripateticae philosophiae pronuntiata). O logici i moralnoj filozofiji pisao je dominikanac Vicko Komnenović, (Appendix in universam logicam, Commentaria super universam philosophiam moralem), a psihologiju izlaže bosanski franjevac Ivan Borea (De potentis animae). Nastavnik isusovačke akademije Franjo Jambrečković (1631.—1703.) izdao je cjelovit prikaz skolastičke filozofije (Philosophia peripatetica, 1669.).

Osamnaesto stoljeće, vjek racionalizma i prosvjetiteljstva, obasjava kod Hrvata svojim imenom jedan od najvećih mislilaca i učenjaka Evrope, Dubrovčanin isusovac Ruđer Josip Bošković (1711.—1787.), profesor matematike, fizike i astronomije u Rimu i Parizu, osnivač astronomskog observatorija u Milanu, jedan od najpoznatijih ljudi svoga vremena. Glavno polje Boškovićeva zanimanja jesu prirodne znanosti i matematika, pa i kao filozof on se ponajviše bavi pitanjima iz filozofije prirode, pitanjima o građi materije, o gibanju, prostoru i vremenu. Polazeći od posebne atomističke teorije, koja zamišlja tvar građenu diskontinuirano od neprotežnih središta sila (materijalnih točaka) Bošković je u nizu djela izgradio čitav sustav nauke o fizikalnoj prirodi tumačeći jedinstveno i suvislo sve njezine fenomene (gravitaciju, koheziju, elasticitet i t. d.) kao odraze jednog vrhovnog zakona o izmjeni odbojne i privlačive sile prema razlici razmaka među atomima. U spoznajnoj je teoriji kritički realist, pristaša nazora o subjektivnosti t. zv. sekundarnih kvaliteta.

Osjetni kvaliteti pripadaju samo svietu duhovnih jedinica, dok im u fizikalnoj prirodi odgovaraju samo kvantitativni — prostorni odnosi nastali gibanjem u svietu materialnih jedinica. U psihologiji i teodiceji približavao se Bošković uglavnom skolastičkim pogledima čuvajući uvijek ortodokсни stav prema temeljnim naukama vjere. U svim svojim radovima Bošković se kritički osvrće na različite filozofijske poglede novijih mislilaca (Descartesa, Lockeja, Leibniza i t. d.), tako da je njegov stav kritički omjeren o sva nastojanja filozofije njegova doba. Bošković je od starijih predstavnika filozofije kod Hrvata jedini, kojemu su djela svestrano proučena i o kojemu postoji i u našoj i u stranoj književnosti veći broj obširnih studija.

Suvremenik i prijatelj Boškovićev Dubrovčanin Benedikt Stojković (Stay, 1714.—1801.), slavan pjesnik-latinist, prikazao je u dva stihovna pisana djela misli dvaju novijih predstavnika filozofije i znanosti, Descartesa (u 6 pjevanja, 1744.) i Newtona (u 10 pjevanja, 1755.—1792.). Drugo je djelo popratilo bilježkama i posebnim filozofijskim razpravicama R. Bošković.

Daleko od racionalističkih struja, vjeran filozofijskoj predaji svoga reda, radi pjesnik »Razgovora ugodnoga« franjevac Andrija Kačić Miošić (1696.—1760.), dugogodišnji nastavnik na franjevačkom učilištu u Zaostrogu i šibeniku. Kačić je obradio čitavu filozofiju strogo u duhu Duns Scotovu, ali je objelodanio samo prvi svezak, koji sadržava logiku (Elementa peripatetica juxta mentem subtilissimi doctoris J. D. Scoti, 1752.). Ostali dijelovi Kačićeva djela ostali su u rukopisima, kojima se zametnuo trag.

U stranom svietu iztakao se svestranošću učenjačkoga rada još jedan franjevac iz Kačićeve redodržave, Andrija Dorotić (1761.—1837.), nastavnik filozofije u Rimu, provincial i glasovit pobornik združenja dalmatinske Hrvatske s banskom Hrvatskom. Baveći se uzput matematikom, prirodnim znanostima i pravom, napisao je čitav niz filozofijskih djela, među ostalim filozofijsku antropologiju i poviest filozofije (Philosophicum specimen de homine, 1795., Historiae philosophicae enarratio). Po knjižnicama franjevačkih samostana čuvaju se mnogobrojni rukopisi naših franjevaca, marljivih radnika na polju filozofije u 18. stoljeću (B. Ribarovića, P. Bujasa, M. Dragičevića, F. Lastrića i mnogih drugih).

Od pobornika racionalističko-prosvjetiteljskih ideja, koje su (ponajviše preko Njemačke i Italije) prodirale i u Hrvatsku, nemamo filozofijskih djela u užem smislu rieči. U književnom ruhu šire te ideje na sjeveru domovine pisac »Sattira« Matija Antun Reljković (1754.—1801.) i Adam Tadija Blagojević (u drugoj polovici 18. stoljeća). Na hrvatskom jugu pristaša je borbenog proturkvenog racionalizma mladi Snjanin Ivan Lovrić (1754.—1777.), koji u svojim »Primjetbama« na Fortisov putopis po Dalmaciji (tiskan 1776.) zastupa misli Hobbesa, Lockeja, Humea i francuzkih enciklope-

disti napadajući oštro crkvu i svećenike (među ostalima Kačića i njegova »Elementa«). Duhom slobodoumnog i razpuštenog enciklopedizma podupuno je prožet čuveni svjetski pustolov, politički varalica, prijatelj Rousseaua i slavatelj Fridriha Velikoga Stjepan Zanović iz Budve (1752.—1786.). Od Zanovićevih knjiga, koje izlažu u različitom obliku (predgovora, pisama, aforizama i t. d.) suvremene filozofijske poglede, važnije su »Opere diverse« (1773.), »Lettere turche« (1776.), »La poésie et la philosophie d'un Turc« (1779.) i »Pensées« (1784.).

Za vrijeme prelaza iz 18. u 19. stoljeće i u prvim desetljećima 19. stoljeća vlada u filozofijskom životu Hrvatske gotovo podupuno mrtvilo, zaključni stadij opadanja, koje je počelo već u 17. stoljeću. Uglavnom životari samo skolastička filozofija njegovana školskim načinom u samostanskim i drugim crkvenim učilima. Iz tog mrtvila počinje se pridizati hrvatska filozofija istom u drugoj polovici 19. stoljeća, kada se u okviru obćeg narodnog preporoda polagano javlja i filozofijska knjiga pisana narodnim jezikom. Pokraj filozofije, koja se razvija u krilu crkve i u duhu katoličke filozofijske predaje, počinje se razvijati i svjetovna (doktrinalno nezavisna) filozofija.

Na otkriću narodne samosvojnosti probuđena težnja za kulturnim utjelovljenjem narodnoga duhovnoga bivstva, koja prožima hrvatski preporod, očituje se u početku poglavito u književnom, umjetničkim, političkim i društveno-organizacijskim oblicima. Romantički zanos za narodnu prošlost i nepatvoren izraz narodne duše u životu prostoga puka upućuje znanstveno zanimanje u prvom redu prema poviesti, folkloru i jezikoslovlju. Filozofijski interes, u koliko ga ima, uglavnom obuhvaća područje estetike i pedagogije. Tako Ognjeslav Utješenović dodaje svojoj »Vili ostrožinskoj« (1845.) kraću razpravu o obćoj teoriji umjetnosti. Godine 1852. izdaje Emanuel Sladović knjižicu »Uputa u pjesmenu umjetnost«, a Ivan Macun u »Nevenu« pše razpravu »Kratko krasoslovje«. Godine 1856. pokušava u istom časopisu Adolfo Weber-Tkalčević (1825.—1889.), jedan od najmarljivijih radnika Preporoda, prikazati logičku strukturu i izražajne mogućnosti hrvatskoga jezika razpravom »Ustroj hrvatskoga jezika«. Humoristički pisac i književni kritičar Janko Jurković (1827.—1889.) objelodanio je u Akademijinu Radu između god. 1869. i 1875. četiri estetske razprave (O narodnom komusu, Ob estetičkih pojmovih uzvišena, O ženskih karakterih u naših narodnih pjesmah, O metafori našega jezika, Rad 9., 12., 30., 31.). August Šenoa (1838.—1881.) na početku svoje Antologije od 1876. donosi prilično obširan uvod »O poetici«. U svojoj knjizi »Obuka malenih« (1850.) Stjepan Ilijašević (1814.—1903.) obuhvaća uz obćepedagoške i didaktičke upute osnove psihologije i logike. Godine 1859. pokrenut je školski časopis »Napredak«, koji donosi i članke filozofijskoga značenja. Godine 1868. izdaje Vi-

ko Pacel »Logiku ili misloslovje«, kao prvi dio priručnika filozofijske propedeutike za srednje škole. Djelu, rađenom uglavnom prema Beckovoj »Grundriss der Logik«, dodano je »abecedno tražilo«, koje daje pregled Pacelova pokušaja logičke terminologije. Po gdjejoja filozofijska razprava nalaz se u školskim izvještajima gimnazija (Križan, Stare, Žerjavić, Pavić i dr.). Đuro Deželić piše razprave »Duša« (1877.) i »San« (1878.). Kraće uvode u psihologiju izdaju Stjepan Basariček (Kratko izkustveno dušoslovje, 1877.) i Josip Glaser, koji je napisao i priručnik logike (Nacrt psihologije, 1877., Logika za pučke učitelje, 1878.). Dobrim je dielom filozofijskog karaktera i djelo Antuna Kržana, prvog nastavnika filozofije na bogoslovnom fakultetu u Zagrebu »O postanku čovjeka« (u dva diela, 1874.).

U početku narodnog preporoda nema oštrijih opreka između crkvene i svjetovne filozofije; čitavo je duhovno razpoloženje toga doba prožeto stoljetnom katoličkom predajom, a Preporod je i načelno sklon katolicizmu kao poviestnoj komponenti hrvatskoga narodnoga bića. Suradnja svjetovnjaka s crkvenim ljudma je prijateljska; visoki predstavnici crkve utemeljitelji su i dobrotvori kulturnih i znanstvenih ustanova (Stros-mayer), a među prvaca ma književnoga i znanstvenoga rada iztječu se velikim brojem katolički svećenici (Stoos, Weber, Mesić, Rački i dr.). Kulturna podvojenost u hrvatskom životu i oštrija razlika između crkvene i svjetovne filozofije počinje se javljati neko vrijeme nakon pada absolutizma, (koji je bio za kratko vrijeme ukočio kulturni rad), oko osmog desetljeća. U to desetljeće pada odlučan događaj za razvoj znanstvene filozofije, osnutak zagrebačkoga sveučilišta (1874.).

Važno kulturno-filozofijsko značenje imaju sredinom druge polovice 19. stoljeća i spisi velikih narodnih boraca: Ante Starčevića (1823.—1896.), Eugena Kvaternika (1825.—1871.) i Mihovila Pavlinovića (1831.—1887.). Iako je njihov rad sabran oko žarišne misli narodnoga oslobođenja, u njihovim djelima nalaze se izgrađeni pogledi na svet, a osobito na pitanja društva, naroda i države.

Katolička (crkvena) filozofija na narodnom jeziku u 19. i 20. stoljeću po glavni je svojim motivima nastavak one filozofijske predaje, koja u Hrvatskoj traje već stoljećima. Osnutak zagrebačkog sveučilišta važan je uvjet za snažniji procvat i te filozofije. Mnogi nastavnici filozofije na bogoslovskom fakultetu ujedno su i plodni filozofijski pisci, koji većinom svoja djela pišu narodnim jezikom. Tako je Josip Stadler (1843.—1918.) nastavnik filozofije na zagrebačkom bogoslovnom fakultetu (1874.—1882.) a zatim vrhbosanski nadbiskup, izdao na hrvatskom jeziku priručnik čitave skolastičke filozofije u 6 svezaka (1904.—1910.). Antun Bauer (1856.—1940.), profesor iste katedre i zagrebački nadbiskup izdao je djelo »Opća metafizika ili ontologija« (1894.), »Naravno bogoslovje« (1892.) i veći broj filozofijskih raz-

prava (Wundtov metafizički sustav, Rad Ak. 127., 132., 144.), Područje materijalizma, 1889. i t. d.). Stari Ilirac Adolfo Weber Tkalečević objavio je pod kraj života god. 1887. u Akademijinu Radu (85.) noetičku razpravu »Istina«.

Talijanskim jezikom piše svoja djela, baveći se ponajviše pitanjima estetike i etike Ante Petrić (1829.—1908.). U knjizi »Definizione del bello« (1875.) Petrić kritizira Gobertijev pojam estetskoga i izaziva živu polemiku s talijanskim filozofima, tokom koje je izdao dva posebna svezka odgovora na prigovore profesora filozofije u Rimu S. Cundarija (I. 1883., II. 1885.). Ostala su Petrićeva djela posvećena etičkim pitanjima (Sloboda i sudbina 1885., O zaslužnoj nagradi, koja sliedi slobodne čine, 1898., Kako da se složi vlast ideje dobra nad voljom sa slobodom izbora, 1906.). Petrić zastupa tradicionalno peripatetsko stajalište, ali su mu pitanja, kojima se bavi, i način izlaganja suvremeni.

Prvi nastavnik filozofije na mudroslovnom fakultetu novoosnovanoga sveučilišta, pri značajni predstavnik, a u neku ruku (u novom kulturnom razdoblju) i začetnik svjetovne filozofije u Hrvatskoj jest Franjo Marković (1845.—1914.). On se uglavnom priklanja Herbartu, i to namjerno, džeći, da je njegov sustav po svojim formalnim odlikama najprikladniji temelj za uvođenje znanstvenoga filozofijskoga rada na sveučilištu. Uz filozofijski rad bavi se Marković vrlo intenzivno i pjesničkim stvaranjem (Karlo Drački, Dom i svet, Kohan i Vlasta i t. d.) te je nesumnjivo jedan od najznačajnijih predstavnika hrvatske književnosti u 19. stoljeću. Markovićeva filozofija i njegov pjesnički rad daju dvie prilično različite slike njegove ličnosti; otkrivaju gotovo dva oprečna svijeta, u koja se Marković podjednako znao uživjeti. Nastojeći povezati ta dva svijeta, svet pjesničkog zanosa i svet trieznoga razumskog promatranja, Marković se osobitim marom bavio književno-estetskim pitanjima (Estetička ocjena Gundulićeva »Osmana«, O Dubravci, dramu Ivana Gundulića, Prilog estetskoj nauci o romanci i baladi, O analognih značajnih svjetske dramske literature i t. d.). Estetici je posvećeno i njegovo najveće djelo »Razvoj i sustav obćenite estetike« (1902.). Uglavnom u svjetlu Herbartovih ideja izpitao je Marković naše narodne poslovice (Etički sadržaj naših narodnih poslovcu, Rad 96.). Prošlosti filozofijskoga rada u Hrvatskoj posvećen je rektorski govor »Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita« (1882.) i obširna razprava »Filozofijski rad Rudera Josipa Boškovića« (Rad 87., 88., 90.).

Uz Markovića dolazi 1894. na zagrebačko sveučilište kao profesor pedagogije i filozofije Đuro Arnold (1854.—1941.). Učenik H. Lotzea i preko učitelja povezan s filozofijskom tradicijom Herbartu i Leibnizu, Arnold sam pokušava razviti spiritalistički sustav monadološkoga tipa. U razpravi »Zadnja bića« (Rad 93.) zamišlja metafizičku stvarnost građenu od jednostavnih netvarnih elemenata, koji se međusob-

no nalaze u hierarhijskom poredku prema različitoj stupnju osvještenja. Vrhunac hierarhije predstavlja Bog, prema kojemu sve duhovne jedinice teže kozmičkim procesom duševno-duhovnog usavršavanja (osvješćivanja). Duhovni razvoj pojedinca prema savršenstvu mora se odvijati u što potpunijem skladu s osnovnim smjericama narodnoga života i narodnoga duha. U toku vlastitog filozofijskog razvoja Arnold se sve više približava ortodoksnom katoličkom gledanju smatrajući vjeru vrhovnim životnim uporištem, cjelovitom kulturnom funkcijom. Kao i Markovčić Arnold se bavi književnim radom pišući poglavito pjesme refleksivnog i narativnog karaktera. Uz »Zadnja bića« znatnije su Arnoldove rasprave »Etika i poviest« (1880.), »Monizam i kršćanstvo« (Rad 178.) i »O psihologiji bez duše« (Rad 177.). Arnoldovi školski priručnici logike (I. izd. 1888.) i psihologije (I. izd. 1893.) služili su gotovo pol stoljeća kao uvod u filozofiju na srednjim školama.

Utjecaj različitih filozofijskih struja s evropskoga zapada, povezanih s kulturno-političkim nastojanjima, vrlo je snažan u posljednjim desetljećima 19. i prvih godinama 20. stoljeća. Borba »mladih«, revolucionarnih pobornika »slobode stvaranja« i nasljedovatelja evropskoga zapada protiv »starih«, duhom trieznog poštovanja tradicije i preporodnog narodnjačva vođenih elemenata, nije samo borba književna i umjetnička, nego i obćeideološka s filozofijskom pozadinom. »Mladi« i »stari« pretvaraju se pomalo u »naprednjake« i »natražnjake« te »liberalce« i »klerikalce«. U želji, da razkidaju okvir staroga društva, »naprednjaci« se osobito oštro obaraju na kler nastojeći izključiti njegov utjecaj na javni kulturni život.

Filozofijsko nalčje toga hrvatskoga »kulturnoga boja« prilično je šareno. Materializam Büchnerova i Moleschottova kova, darvinizam u Häckelovu monističkom izdanju, Spencerov evolucionizam, po gdjejkoji element Nietzscheova imoralizma, Stirnerova individualizma i »etike progressa«, glavni su filozofijski motivi »naprednjačkoga« kruga. Vjera u svemoć pozitivne znanosti, značajna za evropski mentalitet u drugoj polovici 19. stoljeća, javlja se i kod mnogih ozbiljnih znanstvenih radnika povezana s materialističko-evolucionističkim primislima (Šulek, Brusina). Sintezu gotovo svih »naprednjačkih« filozofijskih, kulturno-poviestnih i socioloških pogleda, najčešće izloženih u borbenom ruhu, daju djela jednog od najplodnijih hrvatskih pedagoških pisaca, Davorina Trstenjaka (1848.—1921., Uzgoj čovjeka borca, 1909., Etika, 1910., Kulturna povijest, 1914. i t. d.). Trstenjaku je donekle srodan Ljudevit Dvorniković (Uzgojne ideje u kulturnoj poviesti i čovječanstvu, 1911.).

Uz spomenuta pretežno naturalistička naziranja javljaju se u manjem obsegu i druga. A. Antun G. Matoš (1873.—1914.) svakako najznačajnija književna i kritička pojava u doba borbe »mladih« i »starih«, zastupa neko osebujno stanovište panestetizma, izdižući estetske vrijednote nad sve ostale moralne i društvene. U isto

vrieme on je individualist s aristokratsko-historičističkim pogledom na svijet i kao takav protivnik nepoviestnog i zagriženog »naprednjačtva« i njegovih pozitivističkih filozofijskih pretpostavaka. Među »mladima« možda se najviše bavio filozofijskom stranom kulturne problematike Milan Marjanović (1879.), pripovjedač, književni kritičar i novinar. U svom ideološkom razvoju Marjanović pokazuje sve moguće stavove završivši u teozofiji. Kao filozofijsko opravdanje vlastitoj nepostojanosti djeluje Marjanovićev, nakon rata objavljeni esej, »Četiri evanđelja religije relativnosti«. Među pristašama okultizma osobito se izdiču Hinko Hinković, izdavač posebnoga časopisa za tajne nauke »Novo Sunce«, i Gustav Gaj (1861.—1904.), izdavač »Tajinstvenoga Svijeta« i suradnik mnogih evropskih okultističkih časopisa.

Kulturno-filozofijsko značenje ima i književni rad braće Radčica, osobito Ante Radčića (1868.—1919.), etnologa, esejiste i neumornog pučko-prosvjetnog radnika, koji u doba, kada sve više jača borba za prava radništva, svraća pažnju hrvatske javnosti na seljački stalež kao nepresušno vrelo narodne snage i najpouzdanije uporište političkoga života. Poviestno-filozofijskim pogledom obuhvatio je mnoge događaje hrvatske prošlosti tumačeći ih kao odraze podsviestnoga narodnog pamćenja (»mneme«) povjestničar, narodni borac i mučenik Milan Šufflay (1879.—1931.).

Među piscima, koji u vrijeme »kulturnoga boja« razpravljaju o filozofijskim pitanjima prikazujući i braneći katoličko stajalište izdiču se: franjevac Urban Talijski (O vrhovnom načelu etike, 1897., O neumrlosti duše, 1919.), sveučilišni profesor bogoslovnog fakulteta: Josip Marić (Monizam i kršćanstvo, 1924.), Andrija Živković (Problem etičke kulture, 1927.), Fran Barac (O vjeri i znanosti, 1912.), Stjepan Bakšić, biskup Josip Carević, isusovac Ante Alfirević, pisac mnogih polemičkih članaka u glavnom glasilu katoličke borbene skupine »Hrvatskoj Straži«, kojoj je bio urednikom, te franjevac Karlo Eterović, koji je među ostalim napisao temeljitu razpravu o Duns Scotovu voluntarizmu i najpodniji do danas životopis Andrije Kačića.

Znanstvenu filozofiju nakon Markovića i Arnolda zastupa Albert Bazala (* 1877.), profesor filozofije na zagrebačkom sveučilištu od 1909. do danas. Među mnogobrojnim Bazalnim radovima, koji su namijenjeni popularizaciji filozofije u Hrvatskoj, treba osobito iztaknuti »Povijest filozofije« u tri svezka (1906., 1909., 1912.). To je djelo kod nas prvi i do danas jedini prikaz cjelokupne sudbine filozofijske misli, a ujedno i glavni temelj suvremenom hrvatskom filozofijskom nazivlju. Vlastiti filozofijski pogledi Bazalni razvijaju se tokom godina u izvoran spoznajno-teoretski, metafizički i aksiološki stav, kojemu osnovnu crtu tvori nazor o metafizičkoj uvjetovanosti filozofijskih akata i voluntarističko-aktivističkoj strukturi zazbilnosti (Metalogički korijen filozofije, 1924., Svijest i

svijet, 1942.). Svestranim izlaganjem i sustavnom kritikom racionalističke misli u svim njezinim filozofijskim očitovanjima Bazala prvi uvodi hrvatsku svjetovnu filozofiju u srž suvremene evropske filozofijske problematike, a u isto vrijeme mnogobrojnim člancima, koj. najrazličitija pitanja obrađuju u zatvorenim cjelinama, proširuje primjenu filozofijskoga aspekta na različite grane kulturnoga života (umjetničku, prosvjetnu, odgojnu, socialnu i t. d.). U najnovijim svojim radovima Bazala je posebno svratio pažnju na izvornu semantičku vrijednost i osebujan filozofijski doseg hrvatskoga jezika iz raznih i tako pokazao stvaran put davnom nastojanju, da se obća filozofijska problematika omjeri o samosvojno nastrojenoj hrvatske narodne duše. Među Bazalinih monografijama iztiču se pomnivo rađeni filozofijski portreti Franje Marulićeva (Rad 224.) i Marulića (Marulićev moralno-filozofijski rad, 1904.). U vezi s javljanjem okultističkih struja u Hrvatskoj nastalo je djelo »Tajanstvene pojave« (1924.). Bazala je i praktično pokušao ostvariti dio vlastitih misli o pučkom prosvjeđivanju osnovavši u Zagrebu 1912. Pučko sveučilište. Ta ustanova ima zaslugom Bazale i drugih predavača vrlo veliko značenje za podizanje filozofijskog interesa u Hrvatskoj u posljednjih trideset godina.

Prije Bazale pokušao je prikazati povijest filozofije Ljuboje Dlustuš (1850.—1921.), ali je dospio obraditi samo grčku filozofiju do Sokrata (Filozofija u drevnih Helena, školski vjesnik 1898.—1901.).

Stjepan Matičević (1880.—1941.), profesor pedagogije na zagrebačkom sveučilištu, bavio se neko vrijeme filozofijskim radom (Zur Grundlegung der Logik, 1907., Počeci filozofije, 1920.). Matičević, uglavnom pozitivistički mislilac, nastoji izgraditi opreku među filozofijskim nazorima i kulturnim stavovima. Kritična psihologizam, drevnu opreku realizma i idealizma svodi na pomirbeno jedinstvo »realidealizma« te traži podjednako priznavanje prirodnih i duhovnih vrijednosti.

Novoskolastički pravac zastupa prilagođujući ga suvremenim filozofijskim tekovinama zacielo najplodniji hrvatski filozofijski pisac Stjepan Zimmermann (*1884.), profesor filozofijske propedeutike na zagrebačkom bogoslovnom fakultetu. U čitavom nizu obsežnih djela (Opća noetika, 1918., Uvod u filozofiju, 1922., Temelj filozofije, 1934., Filozofija i religija, 1936., Religija i život, 1938., Filozofija života, 1941., Nauka o spoznaji, 1942. i t. d.) i mnoštvu studija i monografija Zimmermann obuhvaća sveukupnu problematiku filozofije, osobito spoznajnoteoretsku, a ujedno daje i iscrpan pregled suvremenih filozofijskih nazora. Analzom i omjeravanjem različitih spoznajnoteoretskih stajališta, introspektivnim razmatranjem i razglabljavanjem misaonih doživljaja te oštro provođenim dokaznim postupkom Zimmermann nastoji protiv svih oblika skepticizma i subjektivizma utvrditi sposobnost ljudskoga uma da spozna

objektivnu, posebno metempiričku (metafizičku) stvarnost. Utvrđivši tu sposobnost dolazi ljudski um — prema Zimmermannu — nezavisno do vjerske objave, izključivo razumskim putem do sudova, koji su istovjetni s jednim dijelom kršćanske nauke (spoznaje obstojnost Boga, neumrlost duše i t. d.). Odnos neoskolastike prema prvaku novije filozofije Kantu, prikazan je vrlo pregledno u dva svezka djela »Kant i neoskolastika« (1920./21.). Iz područja metafizike Zimmermann se osobito bavio pitanjem o načelu uzročnosti. Među mnogim Zimmermannovim monografijama treba iztaknuti dva rada iz povjest hrvatske filozofije: studija o Juliju Dragišću (Rad 227.) i djelce »Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj«. (1929.) Po svom je radu Zimmermann ne samo srednja ličnost suvremene katoličke filozofije u Hrvatskoj, nego i pokretač novog, suvremenom stanju evropske misli prilagođenog smjera u toj filozofiji.

Psihologistički smjer predstavlja u Hrvatskoj vrlo plodan filozofijski pisac Vladimir Dvorniković (*1888.), neko vrijeme profesor filozofije na zagrebačkom sveučilištu. Dvorniković polazi od misli, da se sve filozofijske opreke kao i sav razvoj filozofije svode na dinamičku napetost dvaju po prirodoj psihičkoj strukturi različitih mislićkih tipova: formalno-statičkog i empirističko-aktivnog (Die beiden Grundtypen des Philosophierens, 1918.). U prvom svezku djela »Suvremena filozofija« (1918.) pokušao je Dvorniković s toga stajališta sustavno prikazati suvremenu filozofijsku problematiku i glavne njezine predstavničke. Drugi svezak djela »Suvremena filozofija« (1920.) daje obširan pregled svjetske i domaće filozofijske literature po različitim filozofijskim granama uz napomene o sadržaju i vrijednosti pojedinih djela. I ostala Dvornikovićeva djela pokušaji su psihologističkog izlaganja filozofijskih opreka ili svodenje kulturnih likova, skupina i procesa na temeljne psihološke motive (Studije za psihologiju pesimzma I. 1923., II. 1925., Psihologija jug. melanholije, 1925. i t. d.).

Pavao Vuk-Pavlović (*1894.), neko vrijeme docent filozofije na zagrebačkom sveučilištu, izdao je veći broj filozofijskih djela i razprava, osobito iz područja spoznajne teorije i pedagogije. U djelima »Spoznajna i spoznajna teorija« (1926.) i »Spoznajna teorija i metafizika« (1928.) Vuk-Pavlović iznosi misao, da spoznajna teorija nije samostalna znanost, nego je dijelom psihologija, a dijelom teorija predmeta. Filozofijske opreke među različitim mislićcima temelje se na različitosti filozofijskih pradožvljaja, koji dohvaćaju različite »svjetove«, metafizički pripadnje jednoj te istoj stvarnosti. U duhu svojih naziranja prikazao je Vuk-Pavlović nekoliko filozofijskih likova (Spinozu, Anselma Canterburyškoga, Arnolda, Hobbesa, Rickerta), Aksološka razmatranja u pedagogijskim djelima polaze od temeljnog razlikovanja opreke između kategorija »moć« i »ljubavi«.

Marijan Tkalčić, pedagoški pisac, zastupa filozofiju »dialektičkog realizma«, u kojoj je »kriza« izhodištni pojam. Zbilja je nikad nedovršen proces stvaralaštva, obaranje gotovoga i težnje prema novome (Pokušaj određenja filozofije, 1920.). Od filozofije je prešao na pedagogiju Stjepan Pataki (*1905.), nastavnik pedagogije na zagrebačkom sveučilištu. U svojim radovima »Problem spoznavanja i njegova predmeta« (1930.) te »Razvoj i nauka logičkog idealizma« (Rad 247.). Pataki je precizno izložio struje, škole i razvojne smjernice suvremene spoznajne teorije zastupajući sam kritičko stanovšte o dvojakoj (u jednu ruku i transcendentnoj i ontičkoj, a u drugu ruku i logičkoj i metalogičkoj) uvjetovanosti spoznajnoga predmeta. I najnoviji pedagoški radovi Patakijevi prožeti su duboko filozofijskim aspektom te znače važan doprinos filozofijskoj aksiologiji (Problemi filozofijske pedagogije, 1933., Kultura i odgoj.).

Pitanjima nauke o vrjednotama i filozofijom života i kulture bavi se poglavito profesor filozofije na zagrebačkom sveučilištu Vladimir Filipović (*1906.). Glavna su mu djela: Pedagogija i aksiologija, 1934., Filozofija i život, 1938., Suvremeni nazori o svijetu i životu, 1942., Sudbina kulturnoga života, 1942. Naglašujući autonomiju duhovnoga svijeta vrjednota (objektivnoga smisla), na kojemu pojedini životi participiraju, Filipović kritizira sve oblike naturalizma i zalaže se za novi humanizam.

Marijan Petras, nastavnik Visoke pedagoške škole, izložio je u svojoj razpravi »Teorija suda« (1935.) suvremene nazore o sudu te zastupa mišljenje, da se »odluka« kao četvrti član mora unieti (uz subjekt, kopulu i predikat u logički sastav sudnoga čina.

Suvremena katolička filozofija broji nep broj vrijednih i marljivih radnika. Franjo Šanc, profesor na isusovačkom filozofijskom učilištu u Zagrebu, vrstan je poznavalac Aristotelove filozofije (Sententia Aristotelis de compositione corporum, 1928.). Iz teodiceje napsao je djela »Stvoritelj svijeta« (1935.) i »Providnost Božja«, (1939.). Nedavno je Šanc objelodanio prvi dio svoje »Povijesti filozofije« (1942.). Isusovac Karlo Grimm izdao je među ostalim razpravu o indukciji (1941.). Aristotelovu nauku o duši prikazao je (1939.) u cjelini biskup Josip Lach. Pitanjima psihologije i filozofije religije bavi se u nekoliko djela Vilim Keilbach (Problem religije, 1935., Moderna psihologija religije, 1937., Problem intuicije u modernoj filozofiji religije, 1937., Egzistencijalna filozofija, 1937. it. d.). Đuro Gračanin prikazao je jednu stranu Kantove filozofije u djelu »La personnalité morale d'après Kant«, a odnos Bergsona prema kršćanstvu u knjizi »Moderni filozof,

branitelj kršćanstva?« (1935.). U strogo skolastičkom tomističkom duhu napisano je djelo »Problem spoznaje« (1931.) dominikanca Hiacinta Boškovića, koji polemizira s jednim od najboljih poznavalaca i najvatrenijih branitelja Duns Scotove filozofije, Karlom Balićem, nastavnikom franjevačkoga sveučilišta u Rimu, piscem djela »Tomizam« (1941.) i »Sv. Toma Akvinski« (1938.), te mnogih razprava na latinskom jeziku. Franjevac Juraj Božićković prikazao je dva lika iz hrvatske filozofijske prošlosti: Bartula Rbarovića (1926.) i Antuna Petrića (1929.). Zasluge isusovačkoga reda za razvoj filozofije u hrvatskoj prošlosti iznio je u više poviestnih studija isusovac Miroslav Vanino.

Treba na kraju spomenuti još nekoliko imena pisaca i publicista, kojima je filozofija uglavnom sporedno zanimanje. Zdenko Vernić u nekim svojim esejima (Gospodar svijeta 1923., Teorija filozofije, 1927.) iznosi empiriokritičke i biologističke poglede smatrajući filozofiju jednom od »vitalnih reakcija«. Još za vrijeme prošloga rata (1916.) izašla je studija »Priroda i kultura«, u kojoj Vjekoslav Rotković razpravlja o kulturno-filozofijskim pitanjima i daje kritiku naturalizma. Ivo Pilar, koji se uz politički rad bavio teorijom hrvatske narodne ekologije i iztraživao praosnovne narodnoga mentalteta (O dualizmu u vjeri starih Slovjena, Zbornik Ak. 28a), iznosi u svojoj knjizi »Borba za vrijednost svoga ja« (1920.) pokušaj filozofije individualizma prilagođenog narodu u Hrvata. Kulturno-filozofijske eseje piše Drago Čepulić (Montaigne filozof krize, Descartesova kriza, 1941.). Daniel Uvanović popularizirajući najnovije tekovine prirodne znanosti (osobito kozmičke fizike) iznosi i neke filozofijske posljedice. Razvojne smjernice današnje filozofije pokušao je prikazati Ivan Nevistić (Struje i smjerovi savremene filozofije, 1924./25.). Aleksandar Mužinić bavi se u knjizi »Civilizacija, kultura i obrazovanje« (1937.) kulturnom problematikom strogo lučeći pojmove civilizacije i kulture. U jednom ovcem članku Mužinić je dao i pregled poslijeratnog filozofijskog rada u Hrvatskoj. (Filozofijska mišljenja o kulturi i poviesti često iznosi u svojim razpravama prevodilac i proučavatelj Goethea Stjepan Markuš (Symposium, 1941.). Od ženskih radova iz područja filozofije možemo spomenuti disertaciju Marije Bride (Život — doživljaji, 1937.), koja izlaže odnos biologističkih naziranja (Nietzsche, Bergson) prema filozofiji doživljaja.

U vremenu, koje ide od svjetskoga rata do danas, promienila se donekle slika idejnih strujanja u Hrvatskoj, kakvu vidimo na prielazu iz 19. u 20. vjek, pa tako i omjeri filozofijskih izraza tih strujanja. Još se javljaju pojedini

predstavnicu klasičnog materialističkog, odnosno prirodnoznanstveno - pozitivističkog pogleda na svet (Bubanović, Hondl), ali se, zajedno s političkim nastojanjima, klasični materializam liberalističkoga kova mienja u dialektički materializam marksističke filozofije (Cesarec, Richtmann, Adžija i t. d., knjižnica POBI, časopisi Književna Republika, Danas, Pečat, i t. d.). Protivnici marksizma javljaju se ne samo u katoličkim redovima (knjižnica MOSK), nego i među predstavnicima liberalnoga gledanja na svet. U kritici marksizma iztiču se Julije Makanec, koji se bavi i teorijom države

(Marksistička filozofija prirode, 1938., O podrijetlu i smislu države, 1939.), te Ivan Oršanić, pisac zanimljivih eseja (djelom sakupljenih u zbirci »Na prelomu Evrope«, 1942.). Misli Antuna Radića nastavlja pokret »ruralizma« (Heisinger, Predavec). Okultističke smjerrave teozofije i antropozofije predstavljaju N. i K. Župić te B. Herzl. Einsteinova teorija relativnosti, koja je potakla mnoge znanstvene razprave (Mohorovičić, Vrkljan, Hegedušić) imala je i filozofijskog odjeka. Neko se vrijeme širio pokret freudizma i adlerizma (individualne psihologije) te izazvao veći broj informativnih i polemčkih razprava i članaka.

BIBLIOGRAFIJA

- ADAMOVIĆ V.** — Gragja za istoriju dubrovačke pedagogije, I. i II., Zagreb 1885. i 1892.
- BARAC A.** — Hrvatske književna kritika (izd Akad. znanosti i umjetnosti), Zagreb 1938.
- BAUER A.** — Bogoslav Šulek kao filozof i politik, Zagreb 1890.
- BAZALA A.** — Filozofijska težnja u duhovnom životu Hrvatske. P. o. iz spomen-knjige »Obzora«, Zagreb 1936.
— Filozofijski portret Franje Markovića, Rad Ak. 224., Zagreb, 1921.
— Marulićev moralno filozofijski rad, Zagreb 1904.
— Povijest filozofije, II. sv., Zagreb 1909.
- BOŽITKOVIĆ J.** — Život i filozofijski rad fra Bartula Ribarovića (Ljetopis Ak. 39), Zagreb 1926.
— Život i rad filozofa Antuna Petrića, Beograd 1939.
- BREYER M.** — Antun conte Zanolović i njegovi sinovi, Zagreb, 1928.
— Prilozi k starijoj književnoj i kulturnoj povjesti hrvatskoj, Zagreb 1904.
- DVORNIKOVIĆ V.** — Savremena filozofija, II. sv. Zagreb 1920.
- Hrvatska enciklopedija izdanje Hrvatskog bibliografskog zavoda, svezak I.—III, Zagreb 1941.—1948.
- KRSTIĆ K.** — Dr. Albert Bazala, p. o. iz »Napredka«, g. LXXVIII. br. 9—10, Zagreb 1937.
- LJUBUNČIĆ S.** — Davorin Trstenjak, Zagreb 1931.
- MARKOVIĆ F.** — Etički sadržaj naših narodnih poslovice, Rad Ak. 96., Zagreb 1889.
— Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV.—XVIII. Rekt. govor, Zagreb, 1882.
— Filozofijski rad Ruđera Josipa Boškovića, Rad Ak. 87, 88, 90, Zagreb 1888.
- MATICEVIĆ S.** — Đuro Arnold kao učenjak i školnik, »Hrv. Revija« 1934.
- MATIĆ T.** — Adam Tadija Blagojević, Rad Ak. 237., Zagreb 1929.
- MUŽINIĆ A.** — Filozofija u Hrvata od 1918.—1938., p. o. iz »Učitelja« god. 19. br. 3—4., Beograd 1939.
- Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka Izdanje Bibliografskog zavoda u Zagrebu, 4 svezak, završ. Zagreb 1929.
- PATAKI S.** — Pedagogija prof. Matičevića, p. o. iz »Napredka« godište LXXVIII. br. 3—4, Zagreb 1937.
- Pedagogijska enciklopedija, izd. Hrvatskog pedagog.-književnog zbora, Zagreb 1895.—1916.
- Pedagogijski leksikon, izd. »Minerva«, Zagreb 1939.
- RAČKI F.** — Rugjer Josip Bošković, Rad Ak. 87, 88, 90, Zagreb 1888.
Stari pisci hrvatski, knjiga I. (Marulić), Zagreb, 1869.
- STOJKOVIĆ M.** — Ivan Lovrić, pristaša struje prosvjetljenja u Dalmaciji, Zbornik Ak. 28. sv. 2., Zagreb 1932.
- ŠREPEL M.** — O Patricijevoj poetici, Rad Ak. 108, Zagreb 1892.
— Stay prema Lukreciju, Rad Ak. 124, Zagreb 1895.
- TORBAR J.** — Boškovićeva elementa materiae napram današnjoj atomistici, Rad Ak. 6, Zagreb 1869.
- VODNIK B.** — Franjo Marković, Zagreb 1906.
— Povijest hrvatske književnosti, knj. I., Zagreb 1913.
- VUK—PAVLOVIĆ P.** — Prosvjetne smjernice Antuna Radića, Zagreb 1940.
— Stvaralački lik Đure Arnolda, Zagreb 1934.
- ZIMMERMANN S.** — Bauer kao filozof, Zagreb 1939.
— Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj, Hrv. bogoslov. ak. sv. 1., Zagreb 1929.
— Juraj Dragišić kao filozof humanizma, Rad 227, Zagreb 1923.
- Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb 1925.
- ZARKOVIĆ H. A.** — Načela socialne pedagogije na temelju nauke dra Antuna Radića, Soc. bibl. knj. II., Zagreb 1935

FINANCIALNA ZNANOST

Napisao dr. ing. ALFRED LEITNER

1. UVODNE PRIMJETBE

Financije su riječ, koju dnevno čujemo u različitim zgodama. Korien te riječi potječe od latinskog izraza »finire« ili »finem facere«, što znači »svršiti«, ali i »dug izplatiti«. U srednjem vijeku služi ta riječ u obliku »fnatio« ili »financia« u nauci i praksi kao oznaka državnoga novčanog gospodarstva. Suvremeno značenje reči »financije« dopušta njezinu upotrebu u posebnikom i u javnom smislu.

U posebnikom smislu obično se rabe izrazi »financirati« i »financiranje«, što znači obiskrbljivati nekoga glavnicom (na pr. banke financiraju prirodna poduzeća). U javnom smislu riječ »financije« obilježuje uglavnom novčano gospodarstvo države, pokrajine ili občine, pa se stoga govori o državnim financijama, o komunalnim ili občinskim financijama, kao i o javnim financijama uobće. Nauka, koja se bavi javnim financijama, zove se financialna znanost. Posebničke financije proučavaju razne druge znanosti.

Suvremena financialna znanost vrlo je obsežna te obuhvaća i financialnu teoriju, politiku, poviest i statistiku.

Financialna teorija je nauka o načelima državnoga novčanoga gospodarstva, dakle uglavnom o državnim primitcima i izdatcima, o državnom proračunu i njegovu ravnovjesju, a u svezi s time i o državnoj navjeri ili vjeresiji.

Financialna politika je primjena tih načela u praksi, primenjena nauka, t. j. naučni pregled gospodarenja državnim prihodom putem financialne uprave.

Financialna poviest jest iztraživanje i opisivanje financialne znanosti, t. j. iztraživanje i opisivanje njez na razvitka (uglavnom razvitak financialnih deža, pregled pisaca i njihovih djela, djelovanje nastavnih i znanstvenih zavoda, navod stručnih pomagala i sl.).

Financialna statistika je naučno izkorišćivanje građe, sabrane financialnom brojtibom, t. j. postavljanje obćenitih načela iz sabranih brojčanih podataka o novčanom gospodarstvu javnih tiela.

Financialna teorija bavi se u prvom redu državnim primitcima i izdatcima. Među državne primitke ubrajamo uglavnom dvie vrste prihoda: jedno su daće, koje država prima na temelju svoje vrhovne vlasti nad svojim podanicima; ovamo ulaze: izravni i neizravni porezi, doprinosi, biljegovne, pristojbe i monopoli. Drugo su koristi, koje država crpi iz svoje imovine, bilo pravno (ukoliko su zražene u novcu), bilo neizravno putem svoga tekovinskog poslovanja; ovamo ulaze prihodi iz državnih novčanih ustanova, prometnih ustanova, tvornica, rudnika, ugljenokopa, šuma, zemljišta i t. d. Među državne zdatke ubrajamo u

prvom redu troškove za državnog poglavara i zakonodavno tielo, zatim za narodni politički pokret, za upravu vanjskih poslova, vojnu upravu, unutarnju upravu i odplatu državnog duga. Unutarnja uprava obuhvaća političku i stručnu upravu, a ova posljednja ima v še grana, kao što su: pravosude, prosvjeta, promicanje narodnoga gospodarstva, društvozna prosvjeta s narodnim zdravstvom i konačno financialna uprava.

Cjelokupna državna uprava uređena je pravnim propisima. Pravna pravila o financialnoj upravi u najširem smislu te riječi zovemo financialno pravo. Ono se dieli na više grana:

Proračunsko pravo obuhvaća pravna pravila, koja uređuju državni proračun; uz to postoje i propisi o državnom računovodstvu, koji se obično smatraju dielom proračunskog prava.

S obzirom na pojedine vrste državnih prihoda razlikujemo: porezno pravo u širem smislu, koje obuhvaća carinsko pravo, trošarinsko pravo i porezno pravo u užem smislu, t. j. samo pravo o izravnom porezima, pravo biljegovina i pristojba (t. zv. takseno pravo) i monopolno pravo.

Propisi o doprinosima obično se ubrajaju u porezno pravo.

Posebnu skupinu čine propisi o poslovanju i proračunu državnih tekovinskih poduzeća, koji se djelomice nalaze među pravilima državnog računovodstva, a djelomice u raznim drugim odredbama. Isto vriedi i za državnu navjeru.

Ustrojstvo i djelovanje financialnih oblasti uređeno je financialnim upravnim pravom.

Postoji još i financialno kazneno pravo, koje se tiče financialnih prestupaka i kaznenog postupka.

2. SUVREMENA HRVATSKA FINANCIALNA ZNANOST

Suvremena hrvatska financialna znanost nastaje 1899., kada je u Zagrebu tiskana knjiga dra Stjepana Posilovića »Financialna znanost« kao prvi obći pregled financialne teorije na hrvatskom jeziku.

Za njim sledi dr. Fran Milobar s djelom »Izabrana poglavla iz narodnoga gospodarstva« u dvie knjige, Zagreb 1902/03., u kojem obrađuje i javne financije, zatim je 1908. tiskana »Današnja financialna znanost« Stjepana Radića, a 1929. »Financialna znanost« dra Đure Račića.

Pojedine grane financialne znanosti i financialnog prava obrađuju:

dr. Vladimir Franolić »Budžet i budžetsko pravo, I. opći dio«, Zagreb 1937.,

dr. Zlatko Herkov »Općinski proračuni u teoriji i praksi s osobitim obzirom na gradske općine«, Zagreb 1938.,